

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich*

orcid.org/0000-0003-3920-445X

Quedlinburg – autentyczna tkanka historycznego miasta

Quedlinburg: The Authentic Fabric of a Historical Town

Słowa kluczowe: Quedlinburg, niemieckie miasto, zabudowa szachulcowa, Światowa Lista Dziedzictwa Kulturowego UNESCO

Keywords: Quedlinburg, German town, half-timbered buildings, UNESCO World Heritage List

Historia miasta Quedlinburg

Quedlinburg należy do najlepiej zachowanych historycznych miast Europy. Miasto liczące obecnie ponad 25 000 mieszkańców położone jest w środkowych Niemczech w kraju związkowym Saksonia-Anhalt, po obu stronach niewielkiej rzeki Bode, która stanowi dopływ Saawy na północ od gór Harzu. Badania archeologiczne wykazały istnienie na dzisiejszym obszarze miasta 55 osad z okresu neolitu, a na szczytach okolicznych gór znaleziono neolityczne kurhany. Historyczne centrum skupia się wokół kościoła św. Wiperta, który został prawdopodobnie założony jako filia opactwa Hersfeld około 835–863, a na północ od niego położone jest fundowane w roku 994 Stare Miasto. W XII wieku od strony zachodniej założono Nowe Miasto. Duże znaczenie miasta, rozwijającego się przede wszystkim na zachodnim brzegu rzeki, można było obserwować wówczas, kiedy Otton I Wielki (syn Henryka I Ptasznika, cesarz rzymski) wybudował na wzgórzu w centralnym punkcie miasta Palatium Królewskie, które na wiele lat stało się rezydencją władców Saksonii. Dzięki zamkowi, a także ufundowanemu w 936 r. przez Ottona I za namową jego matki Matyldy von Ringelheim tuż obok niego żeńskiemu opactwu, do którego przyjmowano kobiety pochodzące z arystokracji, wzrósł znacznie prestiż miasta. Wdowa po Henryku I, matka Ottona I Wielkiego Matylda była pierwszą przełożoną w tym klasztorze.

History of the town of Quedlinburg

Quedlinburg is one of the best-preserved historical cities in Europe. The city, which now has a population of more than 25,000, is located in central Germany in the state of Saxony-Anhalt, on both sides of the small Bode River, which is a tributary of the Saava River north of the Harz Mountains. Archaeological research revealed fifty-five settlements dating back to the Neolithic period in today's urban area, and Neolithic barrows were found on the peaks of the surrounding mountains. The historic center surrounds St. Wipert's Church, which was probably founded as a branch of Hersfeld Abbey around 835–863, and to the north of it is the Old Town, founded in 994. In the twelfth century, the New Town was founded on the west side. The great importance of the city, developing primarily on the west bank of the river, could be observed at the time when Otto I the Great (son of Henry the Fowler and himself a Holy Roman Emperor) built the Royal Palatium on a hill at the central point of the city, which became the residence of the rulers of Saxony for many years. Thanks to the castle, as well as a convent founded in 936 by Otto I at the behest of his mother, Matilda von Ringelheim, right next to it, to which women from the aristocracy were admitted, the city's prestige rose significantly. Henry I's widow, Matilda, the mother of Otto I the Great, was the first mother superior of this monastery.

* prof. dr hab. inż. arch., Wydział Architektury, Budownictwa i Sztuk Stosowanych, Akademia Śląska

* Prof. D.Sc. Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts, Academy of Silesia in Katowice

Cytowanie / Citation: Węclawowicz-Gyurkovich E. Quedlinburg: The Authentic Fabric of a Historical Town. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2022, 71:33–47

Otrzymano / Received: 12.11.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 18.06.2022

doi: 10.48234/WK71QUEDLINBURG

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

W wiekach XI i XII miasto szybko się rozwijało dzięki produkowanym w nim tkaninom wysokiej jakości. Około roku 1330 dwie obecnie najstarsze dzielnice: Stare Miasto i Nowe Miasto zostały otoczone wspólnym murem obronnym. Rozkwit miasta następował nie tylko, kiedy w 1384 Quedlinburg przystąpił do Związku Miast Dolnej Saksonii, lecz także potem, od 1426, kiedy miasto należało do Hanzy. W 1698 Quedlinburg został przyłączony do Brandenburgii, a od 1813 znalazł się w granicach Prus [Mehl 2006, s. 42–49]. Znajdujący się w rynku duży kamienny ratusz, pochodzący z 1320, przebudowano w 1615, a po wojnie trzydziestoletniej przeprowadzono największe inwestycje budowlane. Większość z 1327 zachowanych do dzisiaj domów szachulcowych pochodzi z tego okresu.

W czasie II wojny światowej miasto nie zostało zbombardowane przez aliantów. Następnie Quedlinburg znalazł się w granicach NRD. W latach pięćdziesiątych XX wieku planowano nawet zburzenie podupadającego technicznie Starego Miasta, aby postawić tam nowe bloki z wielkiej płyty, lecz brak funduszy uniemożliwił ten zamiar komunistycznych dygnitarzy i Starówka ocalała. Po zjednoczeniu Niemiec powstało wiele programów wspierających obiekty historyczne, finansowanych przede wszystkim przez instytucje federalne. Do szerokiego programu z roku 1991 „Deklaracja z Neurupin” należało 178 niemieckich miast posiadających budynki lub kompleksy historyczne. Na kolejny program „Ochrona zabytków budownictwa miejskiego” w latach 1991–2005 przekazano 1,48 mld euro. Organem, który wspierał także rewitalizację centrów w miastach historycznych Niemiec, był Kongres Ochrony Zabytków, odbywający się corocznie w Quedlinburgu [Rewitalizacja miast w Niemczech 2009, s. 88–99]. W latach 1989–2005 w mieście odrestaurowano 650 domów z 1200 objętych ochroną.

Studiując dzieje Quedlinburga, można odnaleźć kilka elementów związanych z historią tworzenia się początków naszego kraju. Niektórzy z historyków zajmujących się historią Polski [Jurek 2015, s. 35–56] uważają, że Quedlinburg mógł być miejscem chrztu Mieszka I w roku 966. Po historycznej bitwie pod Cedynią w 972 r. w zamku w Quedlinburgu odbył się zwołany przez Ottona I zjazd książąt, w którym wzięli udział książę Czech Bolesław I i książę Polan Mieszko I. Syn Mieszka I Bolesław, zwany później Chrobrym, przybył do Quedlinburga w 973 jako zakładnik pokoju. Przebywał tam aż do 985 [Nowak 2014, s. 99–137].

Obiekty zabytkowe w Quedlinburgu – zamek i kościoły

W roku 1994 historyczne centrum miasta o zachowanym średniowiecznym układzie urbanistycznym, zamek oraz kolegiata św. Serwacego zostały wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Zamek w Quedlinburgu został zbudowany na szczycie wzgórza w X wieku. Dzisiaj znajduje się w nim muzeum, w którym możemy poznać historię miasta i usytuowa-

In the eleventh and twelfth centuries, the city grew rapidly thanks to the high-quality textiles produced there. Around 1330, the two now oldest districts, the Old Town and the New Town, were surrounded by a shared defensive wall. The town flourished not only when Quedlinburg joined the Union of Lower Saxon Towns in 1384, but also later from 1426 when it joined the Hanseatic League. In 1698, Quedlinburg was annexed by Brandenburg, and became a part of Prussia in 1813 [Mehl 2006, p. 42–49]. Located in the market square, the city's large stone town hall, dating back to 1320, was rebuilt in 1615, and major construction projects were carried out after the Thirty Years' War. Most of the 1,327 half-timbered houses that remain today are dated to this period.

During the Second World War, the town was not bombed by the Allies. Subsequently, Quedlinburg found itself within the borders of the German Democratic Republic. In the 1950s, there were even plans to demolish the technically deteriorating Old Town in order to erect new blocks of panel-block buildings there, but a lack of funds prevented this intention of communist dignitaries and the Old Town survived. After German reunification, a number of programs to support historic sites were established, funded primarily by federal institutions. The broad 1991 program called “Declaration of Neurupin” included 178 German cities with historic buildings or complexes. Another program, “Protection of Historic Urban Buildings,” received EUR 1.48 billion between 1991 and 2005. The body that also supported the revitalization of centers in Germany's historic cities was the Congress for the Preservation of Historic Buildings, held annually in Quedlinburg [Urban Revitalization in Germany 2009, p. 88–99]. Between 1989 and 2005, 650 houses were restored in the city out of the 1,200 protected.

Studying the history of Quedlinburg, one can find several elements, related to the history of the formation of the beginnings of our country. Some of the historians dealing with the history of Poland [Jurek 2015, p. 35–56] believe that Quedlinburg may have been the site of Mieszko I's baptism in 966. After the historic battle of Cedynia in 972, a ducal gathering convened by Otto I took place in Quedlinburg Castle, which was attended by Bolesław I Duke of Bohemia and Duke Mieszko I of the Polans. Mieszko I's son Bolesław, later known as Chrobry, arrived in Quedlinburg in 973 as a hostage of peace. He stayed there until 985 [Nowak 2014, p. 99–137].

Historical sites in Quedlinburg – the castle and churches

In 1994, the historic center of the town with its preserved medieval urban layout, the castle and the Collegiate Church of St. Servatius were inscribed on the UNESCO World Cultural Heritage List. Quedlinburg Castle was built on top of a hill in the tenth century. Today it houses a museum where we can learn about

Ryc. 1. Plan miasta Quedlinburg, oprac. E. Węclawowicz-Gyurkovich na podstawie: Diercke Weltatlas-Kartenansicht, www.diercke.westermann.de/content/quedlinburg-flaechen-denkmal-als-welterbe-978-3-14-100384-0-19-2-1; 1 – rynek, 2 – ratusz, 3 – zamek, 4 – kolegiata św. Serwacego, 5 – kościół św. Benedykta, 6 – kościół św. Wiperta, 7 – kościół św. Mikołaja.

Fig. 1. Plan of the town of Quedlinburg, by E. Węclawowicz-Gyurkovich based on: Diercke Weltatlas-Kartenansicht, www.diercke.westermann.de/content/quedlinburg-flaechen-denkmal-als-welterbe-978-3-14-100384-0-19-2-1; 1 – market square, 2 – town hall, 3 – castle, 4 – Collegiate Church of St. Servatius, 5 – Church of St. Benedict, 6 – Church of St. Wipert, 7 – Church of St. Nicholas.

Ryc. 2. Quedlinburg – widok na miasto ze wzgórza zamkowego, 2018; wszystkie zdjęcia są autorstwa E. Węclawowicz-Gyurkovich.

Fig. 2. Quedlinburg—view of the town from the castle hill, 2018; all photos by E. Węclawowicz-Gyurkovich.

Ryc. 3. Widok na zamek – palatium królewskie od strony wschodniej; 2018.

Fig. 3. View of the Castle—the Royal Palatium from the east; 2018.

Ryc. 4. Romańska kolegiata św. Serwacego w Quedlinburgu, widok od strony południowo-zachodniej; 2018.

Fig. 4. Romanesque Collegiate Church of St. Servatius in Quedlinburg, view from the southwest; 2018.

nego tuż obok klasztoru. Interesujące są także kolekcje archeologiczne i historyczne [<http://troper.com>]. Kiedy oglądamy sylwetę Quedlinburga z okolicznych wzgórz bądź z pewnej odległości, zwracają uwagę liczne wieże kościołów, pochodzące z okresu romanizmu, gotyku, a także z czasów późniejszych, z XIX i XX wieku [Braun, Hogenberg 1980, s. 248]. Najstarszy zabytek to kolegiata św. Serwacego, usytuowana tuż przy średniowiecznym zamku Henryka I Ptasznika. Obecna budowla to czwarty

the history of the town and the local monastery located nearby. Also of interest are the archaeological and historical collections [<http://troper.com>]. When viewing the silhouette of Quedlinburg from the surrounding hills or from some distance, one's attention is drawn to the numerous church towers, dating from the Romanesque and Gothic periods, as well as later from the nineteenth and twentieth centuries [Braun, Hogenberg 1980, p. 248]. The oldest monument is the Collegiate Church of St. Servatius, located next to the medieval castle of Henry I the Fowler. The current building is the fourth church to be built on the same site, dating back to 1129. The three-nave Romanesque basilica originally belonged to a convent. What draws attention is the very austere atmosphere of the interior. Decorations showing plants and animals, especially depictions of eagles, appear only on the heads of columns and vault abutments. The church has been rebuilt several times over the centuries. Construction of the two towers on the west side began in the eleventh and twelfth centuries. The south tower was not completed at the time, and only between 1863 and 1882 was its construction finalized. In the fresco-decorated crypt under the chancel, King Henry I the Fowler—the founder of the Ottonian dynasty—was buried with his wife Matilda. The treasury of the collegiate church houses fifty valuable works of art, mainly from the Middle Ages [<https://encyklopedia.pwn.pl>]. The oldest fragments of the medieval walls of St. Wipert's Church date back to the mid-tenth century. It is a three-nave Romanesque basilica, at which a Norbertine monastery was founded in 1146. It was later dissolved during the Reformation in 1546. Inside, a crypt dating back to 1020 is noteworthy. The church was renovated between 1954 and 1958. Another pre-Romanesque church is St. Mary's Church, located on Münzenberg Hill, which has not been used for liturgical purposes for years. It was founded in 986 on the initiative of Abbess Matilda as a church of a Benedictine monastery.

Of the Gothic churches worth mentioning is the Church of St. Giles with its characteristic massive towers, which was consecrated in 1179. It is located in the northern part of the Old Town. Another is the church of St. Benedict at the market square, built on the remains of Romanesque walls. This hall church is the parish church of the city. It was consecrated in 1233. Also to be mentioned is the early Gothic three-nave hall church of St. Nicholas, which was consecrated in 1222. It was located in the New Town area, and its 72 m high towers are well visible in the city's silhouette. Another of the important buildings is the Church of St. Blaise located in the Old Town. The towers are dated to the Gothic period, while the nave is dated to the Baroque period. Today the building does not serve liturgical functions, and is used as a concert and exhibition hall. Also noteworthy are Gothic Revival churches from the nineteenth and early twentieth centuries—the Church of St. Matilda (1856–1858) and the Church of St. John (1906), located on the site of a former leper hospital.

kościół w tym samym miejscu, pochodzący z roku 1129. Trzynawowa romańska bazylika należała początkowo do opactwa żeńskiego. Zwraca uwagę bardzo surowy nastrój wnętrza. Dekoracje ukazujące rośliny i zwierzęta, szczególnie wyobrażenia orłów, pojawiają się jedynie na głowicach kolumn i przyczółkach sklepiennych. Kościół był w ciągu stuleci wielokrotnie przebudowywany. Budowę obu wież po stronie zachodniej rozpoczęto w XI i XII wieku. Wieża południowa nie była wówczas ukończona, dopiero w latach 1863–1882 sfinalizowano jej budowę. W dekorowanej freskami krypcie pod prezbiterium pochowany został król Henryk I Ptasznik, przodek dynastii Ottonów, wraz z żoną Matyldą. Skarbiec kolegiaty mieści 50 cennych dzieł sztuki pochodzących głównie z okresu średniowiecza [https://encyklopedia.pwn]. Najstarsze fragmenty średniowiecznych murów kościoła św. Wiperta pochodzą z połowy X wieku. To trzynawowa romańska bazylika, przy której założono w roku 1146 klasztor norbertanów, rozwiązany w okresie reformacji w 1546. Wewnątrz na uwagę zasługuje krypta z 1020 r. Kościół został odnowiony w latach 1954–1958. Kolejny kościół przedromański to kościół Mariacki, położony na wzgórzu Münzenberg, który od lat nie jest używany do celów liturgicznych. Został założony w 986 r. z inicjatywy opatki Matyldy jako świątynia klasztoru benedyktynów.

Z kościołów gotyckich warto wymienić kościół św. Idziego z charakterystycznymi masywnymi wieżami, który został poświęcony w roku 1179. Usytuowany jest w północnej części Starego Miasta. Kolejny to kościół św. Benedykta w rynku, wzniesiony na szczątkach murów romańskich. Ten halowy kościół jest parafialnym kościołem miasta. Został poświęcony w 1233. Należy także wymienić wczesnogotycki trzynawowy halowy kościół św. Mikołaja, który został poświęcony w 1222. Zlokalizowany został na terenie Nowego Miasta, a jego wysokie na 72 m wieże dobrze są widoczne w sylwecie miasta. Kolejną z ważnych budowli jest kościół św. Błażeja ulokowany na Starym Mieście. Wieże pochodzą z czasów gotyku, natomiast nawa główna pochodzi z okresu baroku. Obecnie budynek nie pełni funkcji liturgicznych, jest używany jako sala koncertowa i wystawiennicza. Na uwagę zasługują także kościoły neogotyckie, pochodzące z XIX i początku XX wieku: kościół św. Matyldy (1856–1858) oraz położony na terenie dawnego szpitala dla trędowatych kościół św. Jana (1906).

Domy o konstrukcjach szachulcowych oraz z muru pruskiego

Z szachulcowych domów każdy jest odmienny. Konstrukcja szachulcowa, zwana też ryglową, powstaje z drewnianych elementów, głównie poziomych i pionowych, tworzących mocny szkielet, gdzie ściany między poszczególnymi belkami konstrukcyjnymi zostały wypełnione gliną ze słomą lub gliną z trzcinią. Natomiast ściany w konstrukcjach zwanych popularnie murem pruskim zostają wypełnione cegłą. Jeżeli ściany budynków zostały otynkowane, to w niektórych wy-

Ryc. 5. Skośna uliczka prowadząca w dół z zamku do centrum Starego Miasta; 2018.

Fig. 5. Diagonal street leading down from the castle to the Old Town center; 2018.

Ryc. 6. Widok z rynku Starego Miasta na gotycki kościół św. Benedykta; 2018.

Fig. 6. View of the Gothic Church of St. Benedict from the Old Town market square; 2018.

Houses with half-timbered and post-and-beam structures

Of half-timbered houses, each is different. A half-timbered structure, also known as a Prussian wall or post-and-beam structure, is made of wooden elements, mainly horizontal and vertical, forming a strong frame, where the walls between the individual structural beams are filled with clay with straw or clay with reeds.

padkach trudno na pierwszy rzut oka odróżnić, który obiekt jest zabudową szachulcową, a który jest murem pruskim. Na tych murach opiera się konstrukcja więźby dachowej [mgprojekt.com.pl/blog/mur-pruski]. Obecnie w regionach, gdzie występowały i występują nadal elewacje z muru pruskiego, nowe realizacje mogą być imitacją. W takich rozwiązaniach z użyciem drewna ważnym czynnikiem staje się zabezpieczenie przeciwpożarowe. Najbardziej wytrzymałe na pożar, a także długotrwałe jest drewno dębowe (120–140 lat trwałości). Jest ono też odporne na warunki atmosferyczne i wytrzymałe na naprężenia ściskające. Drugim popularnym budulcem jest drewno świerkowe, które daje trwałość na około 100 lat. Dzięki dobrej konserwacji drewnianych ścian ryglowych w Niemczech, a także we Francji do dziś przetrwały domy z początku XIV wieku.

Cegła mogła być bielona wapnem albo pokrywana tynkiem. Ongiś belki drewniane były czarne, bo wynikało to z techniki smolowania, co w historycznych budowlach stanowiło zabezpieczenie przed wilgocią. Widoczne na elewacjach drewniane belki zmieniają kolor ze względu na naturalne procesy starzenia, ale także w wyniku impregnacji. System pionowych i poziomych rygli i leżące nad i pod nimi oczepy i podwaliny usztywniane są dodatkowo zastrzałami biegnącymi ukośnie. Słupy widoczne na zewnętrznych elewacjach często były stosowane w odległości około jednego metra od siebie. Belki oczepowe wyznaczają górne ograniczenie ścian, natomiast rygle to belki okalające otwory okienne i drzwiowe w ścianach, jak również ukazujące podział na mniejsze pola. Stosowana dawniej cegła w ścianach zewnętrznych muru pruskiego miała szerokość 12–15 cm. Obecnie ten system nie zapewnia poziomu izolacyjności termicznej odpowiadającego współczesnym normom, proponuje się więc dodatkowe ocieplanie obiektów od strony wewnętrznej ścian. Z czasem zaczęto stosować konstrukcję ścian słupowo-krzyżulcową, ustawianą na kamiennych cokółach. Na terenie Niemiec wykształciły się trzy odmiany konstrukcji ścian ryglowych: saksońsko-dolnoniemiecki, frankońsko-środkowoniemiecki, górnoniemiecko-lemański [Enderman 2017]. Konstrukcje ryglowe zainspirowały powstanie np. konstrukcji przysłupowych, ryglowych z podcieniami czy zrębowo-ryglowych. Najstarsze wzmianki o budowie domu przysłupowego pochodzą prawdopodobnie z XII wieku (Magdeburger-Recht – prawo magdeburskie). Od XVIII wieku przyjęła się nazwa domu przysłupowego – Umgebinderhaus, wprowadzona przez architekta niemieckiego Otto Grunera w pracy „O architekturze popularnej królestwa Saksonii i północnej Bohemii” [http://zielonametamofaza]. Także w Polsce technika muru pruskiego jest znana od średniowiecza, co wiązało się z przybywaniem do naszego kraju w XII i XIII wieku kolonistów niemieckich [Matusik et al. 2020, s. 1–21]. Na terenie dzisiejszej Polski wyróżniono następujące typy muru pruskiego, które charakteryzują odmienność elewacji: dolnośląski, kaszubski, lubuski, łuzycycki, sudecki, wielkopolski [http://szpachelka].

In contrast, structures popularly known as Prussian walls are filled with brick. If the walls of the buildings have been plastered, in some cases it is difficult to distinguish at first glance which structure is a half-timbered building and which is a Prussian wall. On these walls rests the construction of the roof trusses [mgprojekt]. At present, in regions where half-timbered facades occurred and still occur, new developments can be imitations. In such solutions with wood, fire protection becomes an important factor. Oak wood is the most resistant to fire, as well as the most long-lasting (120–140 years of service life). It is also weatherproof and resistant to compressive stress. The second popular building material is spruce wood, which has a service life of about 100 years. Thanks to good preservation of wooden half-timbered walls in Germany, as well as in France, houses from the early fourteenth century have survived to the present day.

Brick may have been whitewashed with lime or covered with plaster. At one time, wooden beams were black due to tarring, which was a protection against moisture in historic buildings. The wooden beams visible on the facades change color due to natural aging processes, but also as a result of impregnation. The system of vertical and horizontal rafters and the over- and under-lying braces and foundations are further stiffened by diagonally running struts. The posts visible on the exterior elevations were often used 1 m apart. The cap beams mark the upper limit of the walls, while the transoms are the beams surrounding the window and door openings in the walls, as well as showing the division into smaller fields. The brick used in the past in the exterior walls of half-timbering was 12–15 cm wide. Currently, this system does not provide a level of thermal insulation corresponding to modern standards, so it is proposed to additionally insulate buildings on the inside of the walls. Over time, the post-and-beam wall construction, set on stone plinths, began to be used. Three varieties of half-timbered wall construction developed in Germany: 1) Saxon-Lower German, 2) Franconian-Middle German, and 3) Upper German-Leman [Enderman 2017, passim]. The half-timbered structures inspired the creation of, for example, combination log-and-column structures, half-timbered structures with arcades, or also log structures. The earliest references to the construction of a combination log-and-column house probably date back to the twelfth century (Magdeburger Recht—Magdeburg Law). Since the eighteenth century, the name of the combination log-and-column house—Umgebinderhaus—was adopted, introduced by German architect Otto Gruner in his work *On the popular architecture of the kingdom of Saxony and northern Bohemia* [http://zielonametamofaza]. Also in Poland, the Prussian wall technique has been known since the Middle Ages, which was associated with the arrival of German colonists to our country in the twelfth and thirteenth centuries [Matusik et al. 2020, p. 1–21]. On the territory of today's Poland, the following types of half-timbering

Zabudowa szachulcowa w Quedlinburgu, zwanym skarbem Niemiec, to wielki zespół budynków o drewnianej konstrukcji szkieletowej z XIV–XX wieku, który stanowi przeważającą większość zabudowy historycznych dzielnic: Starego i Nowego Miasta. Tradycja budownictwa ryglowego w Quedlinburgu sięga XIII wieku. Tak dużo budynków o zabudowie szachulcowej powoduje, że ten kompleks jest największy nie tylko na terenie Saksonii-Anhalt, lecz także na obszarze całych Niemiec [Krupa 2017, s. 27–35] i prawdopodobnie nawet Europy. Stosowane detale w tych budynkach wskazują na pewną odrębność, zwłaszcza w obiektach budowanych w czasie kilku stuleci, ale ogólny obraz i struktura budynków ukazuje wierność tradycji. Prawie wszystkie dachy budynków były kryte czerwoną dachówką, najczęściej typu mnich i mniszka. Dolnosaksoński styl szachulcowy, jaki spotykamy w Quedlinburgu, charakteryzuje się silną ornamentyką. Dekoracje były traktowane indywidualnie z wprowadzaniem odmiennych ornamentów geometrycznych, symbolicznych. Rozety, słoneczka, palmetki, wstążki, trójkąty, księżycy zdobią obszar nad głowicami belek. Gwiazdy pojawiają się w domach renesansowych i barokowych, rzadziej występują motywy roślinne. Po roku 1550 zaczęły pojawiać się na drewnianych belkach wyrzynane napisy drukowanymi literami. W Quedlinburgu jest wiele napisów. Stolarze, architekci średniowiecza i renesansu uwiecznili się swoimi nazwiskami, rokiem powstania budynku, rzadziej znakami firmowymi. W fasadach frontowych kolejne piętra były stopniowo wspornikowo nadwieszane nad licem poprzedniej kondygnacji. Charakterystyczne było także stosowanie różnorodnych pastelowych kolorów [Schauer 1999, s. 38]. Częstym elementem zdobniczym zarówno na zewnątrz, jak i we wnętrzach budynków jest stosowanie stiuków, wykonywanych z tynku szlachetnego, który powstaje z mieszaniny gipsu, wapienia i drobnego piasku lub pyłu marmurowego. Owe detale prawie zawsze są barwione na kontrastowe kolory, a potem po wyschnięciu gładzone i polerowane. Gdzie indziej stosowano reliefy lub płaskorzeźby wykonane na płytach kamiennych, metalowych lub drewnianych.

Zabudowa szachulcowa lub z muru pruskiego w Quedlinburgu liczy 1327 domów, które ze względu na okres powstania podzielono na pięć grup: 11 domów zbudowanych przed rokiem 1530; 70 domów powstałych w latach 1531–1620; 429 domów, które powstały w latach 1621–1700; 552 domy pochodzące z XVIII wieku; 255 domów zbudowanych w XIX i XX wieku [http://encyklopedia.naukowy]. Do najciekawszych wpisanych na listę zabytków należą: dom F.G. Klopstocka z 1570 (obecnie znajduje się w nim muzeum pisarza), dom gildii kupieckiej Zur Rose z 1612, Börse (Giełda Papierów Wartościowych) z 1683 i dawna gospoda Weisser Engel z 1623, gdzie na sufitach na stropie piętra zostały przedstawione sceny ze Starego Testamentu. Także w pobliskich niewielkich miastach obserwujemy dużą liczbę domów szachulcowych, m.in. w Wernigerode można naliczyć 624 budynki,

have been distinguished, which are characterized by differences in elevation: a) Lower Silesian, b) Kashubian, c) Lubusz, d) Lusatian, e) Sudeten, f) Greater Poland [szpachelka.pl/mur-pruski-a-szachulec.html].

The half-timbered buildings in Quedlinburg, known as Germany's treasure, are a large complex of timber-framed buildings dating from the fourteenth to the twentieth centuries, which make up the vast majority of the development of the historic districts—the Old and New Towns. The tradition of half-timbered buildings in Quedlinburg dates back to the thirteenth century. Such a large number of half-timbered buildings makes this complex the largest not only in Saxony-Anhalt, but also in the whole of Germany [Krupa 2017, p. 27–35] and probably even Europe. The details used in these buildings indicate some distinctiveness, especially in structures built over several centuries, but the overall image and structure of the buildings shows fidelity to tradition. Almost all of the buildings' roofs were covered with red tile, usually of the monk and nun type. The Lower Saxon half-timbered style found in Quedlinburg is characterized by strong ornamentation. Decorations were treated individually with the introduction of different geometric, symbolic ornaments. Rosettes, suns, palmettes, ribbons, triangles, moons decorate the area above the heads of the beams. Stars appear in Renaissance and Baroque houses, plant motifs are less common. After 1550, carved inscriptions in printed letters began to appear on wooden beams. There are many inscriptions in Quedlinburg. Carpenters, the architects of the Middle Ages and the Renaissance immortalized themselves with their names, the year the building was built, less often with their trademarks. In front facades, successive floors were gradually cantilevered over the face of the previous floor. The use of a variety of pastel colors was also characteristic [Schauer 1999, p. 38]. A common decorative element both on the exterior and interior of buildings is the use of stucco, made of high-grade plaster formed from a mixture of gypsum, limestone and fine sand or marble dust. These details are almost always in contrasting colors, and then smoothed and polished after drying. Elsewhere, reliefs or bas-reliefs made on stone, metal or wooden panels were used.

The half-timbered or Prussian-wall buildings in Quedlinburg number 1,327 houses, which are divided into five groups based on the period of construction: 11 houses built before 1530; 70 houses built between 1531 and 1620; 429 houses built between 1621 and 1700; 552 houses from the eighteenth century, and 255 houses built in the nineteenth and twentieth centuries [http://encyklopedia.naukowy.pl/zabudowa_szachulcowa_w_Quedlinburgu]. Among the most interesting listed monuments are F.G. Klopstock's house from 1570, which now houses the writer's museum, the house of the Zur Rose merchant guild from 1612, the Börse (Stock Exchange) from 1683 and the former Weisser Engel inn from 1623, where scenes from the Old Testament were depicted on the ceilings of the first floor.

Ryc. 7. Domy szachulcowe przy uliczce Starego Miasta, 2018.
Fig. 7. Half-timbered houses along an Old-Town street, 2018.

Ryc. 8. Wąska uliczka Starego Miasta, 2018.
Fig. 8. A narrow Old-Town street, 2018.

w Stolberg – 354 domy, a w Osterwieck znajdziemy 353 domy [http://encyklopedia. biolog].

Prace konserwatorskie w zabytkowym domu w Quedlinburgu

Z końcem lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku ze względu na zły stan techniczny budynków zabytkowych obserwowano wyludnianie się dzielnic historycznych. Wiele opuszczanych i rozpadających się budynków było w bardzo złym stanie technicznym. Wielokrotnie w budynkach zabytkowych pomieszczenia

Also in nearby small towns we observe a large number of half-timbered houses: among others in Wernigerode we can find 624 buildings, in Stolberg—354 houses, and in Osterwieck we find 353 houses [http://encyklopedia. biolog. pl/ index. php? haslo = Zabudowa_ szachulcowa_ w_ Quedlinburgu].

Restoration work on a historic house in Quedlinburg

A depopulation of historic districts was observed in the late 1960s and 1970s due to the poor technical condition of historic buildings. Many abandoned and crumbling buildings were in great disrepair. Many times in historic buildings, rooms were highly damp, and the structures featured coal-fired heating, steep, dilapidated staircases and restrooms in courtyards. Residents preferred comfortable apartments in prefabricated buildings on the outskirts of the city. Others recognized the value of the city's historical heritage. In the late 1980s, there was even a ban on the demolition of half-timbered buildings [https://dw.com/en/quedlinburg-rich-in-history-and-full-of-livery-charm/a-4896298]. Sometimes there were misunderstandings and mistakes. One example of the poorly planned protection of a half-timbered building was the covering of the entire front facade of a three-story narrow townhouse at 4 Breite Strasse with plaster years ago. Conservation work removed the plaster layer of, exposing the wooden half-timbered beams. The issue of the revalorization and conservation of historic tenements became extremely urgent with each passing year. Everything changed after Quedlinburg was placed on the UNESCO World Heritage List in 1994. The reconstruction and restoration of the Old Town is being financed by the government of the federal state of Saxony-Anhalt, the European Union, and the German Foundation for the Protection of Monuments (Deutsche Stiftung Denkmalschutz), as well as private owner-builders. Over the years, house after house has been entrusted to new owners and restored with the utmost care. Residents of other cities have also discovered Quedlinburg's qualities, and second homes and vacation apartments are being built here.

After the unification of East and West Germany in the early 1990s, restoration work saving half-timbered buildings accelerated. The number of restored houses and townhouses has increased every year. During the East German era, only seven or eight buildings in Quedlinburg were restored. In 1993, 10% of the population lived in the World Cultural Heritage area, and in 2009, already 20% of the population was living there. [Herwarth, Holz 2014, p. 12]. It is interesting to note that since 1974, employees of the PP PKZ from Toruń had already made a not inconsiderable contribution to the rescue of historical houses in Quedlinburg and other German towns in the development of research and conservation projects [Olbrys 2012, p. 140–143]. Due to the scarcity of space, I will present more extensively only one example of restoration work in

były przesiąknięte wilgocią, przeważało ogrzewanie węglowe, strome, zniszczone klatki schodowe i toalety na dziedzińcach. Mieszkańcy woleli komfortowe mieszkania w prefabrykowanych budynkach na peryferiach. Inni dostrzegali wartość dziedzictwa historycznego miasta. Pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku wprowadzono nawet zakaz wyburzeń szachulcowych budynków [https://dw.com/en/quedlinburg-rich-in-history-and-full-of-livery-charm/a-4896298]. Czasami zdarzały się nieporozumienia i błędy. Jednym z przykładów źle zaplanowanej ochrony budynku szachulcowego było pokrycie przed laty tynkiem całej frontowej elewacji trzypiętrowej, wąskiej kamieniczki przy Breite Strasse 4. Prace konserwatorskie zdjęły warstwę tynku, odsłaniając drewniane belki szachulcowe. Sprawa rewaloryzacji i konserwacji zabytkowych kamieniczek z każdym rokiem stawała się coraz pilniejsza. Wszystko się zmieniło po wpisaniu w roku 1994 Quedlinburga na listę obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Przebudowę i odbudowę Starego Miasta finansuje rząd federalnego kraju związkowego Saksonia-Anhalt, UE, i niemiecka Fundacja Ochrony Zabytków („Deutsche Stiftung Denkmalschutz”) oraz prywatni inwestorzy. Z biegiem lat dom po domu jest powierzany nowym właścicielom i odrestaurowywany z najwyższą starannością. Mieszkańcy innych miast także odkryli walory Quedlinburga, powstają tutaj drugie domy i mieszkania wakacyjne.

Po połączeniu Niemiec Wschodnich i Zachodnich na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku prace konserwatorskie ratujące budynki szachulcowe nabrały szybszego tempa. Co roku zwiększa się liczba odnowionych domów i kamieniczek. W czasach Niemiec Wschodnich w Quedlinburgu zostało odnowionych jedynie 7 czy 8 budynków. W roku 1993 na terenie objętym ochroną Dziedzictwa Światowego mieszkało 10% mieszkańców, a w 2009 żyło już tam 20% ludności [Herwarth, Holz 2014, s. 12]. Ciekawostką jest to, że już od 1974 w ratowanie zabytkowych domów w Quedlinburgu i innych niemieckich miastach nie mały wkład w opracowaniu badań i projektów konserwatorskich mieli pracownicy PP PKZ z Torunia [Olbrys 2012, s. 140–143]. Ze względu na szczupłość miejsca przedstawię szerzej tylko jeden przykład prac konserwatorskich w Quedlinburgu, licząc na dalsze szersze opracowania w pracach naukowych, to miasto bowiem stanowi wspaniały przykład badań ratowania domów szachulcowych w ostatnich latach. Szczegółowo opisany przykład badań i prac konserwatorskich obiektu przy Marktstrasse 2 na łamach czasopisma „Ochrona Zabytków” ukazuje, jak skomplikowane problemy i zadania konserwatorskie czekały na badaczy [Kalinowska et al. 1981, s. 54–59]. Działki w dzielnicy Stare Miasto były wąskie i bardzo wydłużone. Dodatkowo od strony podwórza od tyłu było kilka oficyn, które dla poprawy nasłonecznienia pomieszczeń w budynku frontowym inwestor planował wyburzyć. Zamierzeniem było pozostawienie w parterze budynku frontowego sklepów, a na wyższych kondygnacjach wprowadzenie

Ryc. 9. Załtek w pobliżu rynku Starego Miasta, 2018.

Fig. 9. A back alley near the Old-Town market square, 2018.

Ryc. 10. Detale elewacji zabytkowych szachulcowych kamieniczek, 2018.

Fig. 10. Details of the facades of historical half-timbered tenement houses, 2018.

Quedlinburg, hoping for further broader studies, because this town is an excellent example of research on saving half-timbered houses in recent years. A detailed example of research and conservation work on the building at 2 Marktstrasse in the pages of the journal “Ochrona Zabytków” shows how complicated conservation problems and tasks awaited researchers [Kalinowska et al.1981, p. 54–59]. The plots in the Old Town district were narrow and very elongated. In addition, there were several outbuildings on the back side of the courtyard, which the developer planned to demolish in order to improve the sunlight in the front building. The intention was to leave stores in the first floor of the front building, and to introduce residential functions on the upper floors. As a result of architectural and historical research conducted by the team of Felicjan Polakowski of Toruń, it was concluded that the plot dates to Quedlinburg’s second stage of construction after 1038. During research that began in 1974, it was found that mainly in the fragments of outbuildings there are elements of the first ring of town fortifications. This wall had been raised several times at differ-

funkcji mieszkalnej. W wyniku badań architektonicznych i historycznych prowadzonych przez zespół mgr. inż. arch. Felicjana Polakowskiego z Torunia uznano, że parcela pochodzi z drugiego etapu budowy miasta Quedlinburg po roku 1038. W pracach rozpoczętych w 1974 stwierdzono, że głównie we fragmentach zabudowy oficyn znajdują się elementy pierwszego pierścienia obwarowań miejskich. Ten mur był w różnych okresach kilkakrotnie podwyższany. Dalsze badania ujawniły, że przy murze wzniesiono w epoce gotyku dwa domy: jeden w miejscu renesansowego obecnie budynku frontowego, a drugi w miejscu tylnej oficyny w postaci wieży. Obiekt ten należy do najstarszych budynków w mieście – pochodzi z XV wieku. Obecny budynek frontowy budowany był w okresie renesansu i jest typowym domem mieszczańskim z tego okresu w Quedlinburgu z poprzeczną sienią przejazdową pośrodku. Na podstawie kwerendy archiwalnej i odkrywek na elewacjach ustalono, że budynek frontowy powstał w roku 1569. Polscy badacze odkryli, że budynek przy Marktstrasse 2 należy do najstarszych obiektów, w których pojawiły się motywy arkadowań renesansu włoskiego. W wieku XIX wprowadzono w kamienicy frontowej przebudowania, m.in. powiększono otwory okienne, zlikwidowano wysoki przejazd. Oficyna środkowa została wybudowana w niedługim czasie po realizacji budynku frontowego. Obiekt był w złym stanie technicznym ze względu na niejednakowe posadowienie, wynikające z adaptacji wcześniejszych budowli o różnej skali. Także zły stan dachu – brak rynien i rur spustowych – powodował, że woda wymywała glinę wypełniającą pola pomiędzy szkieletową konstrukcją drewnianą, co przyczyniało się m.in. do rozwoju grzybów i próchnicy. Polscy badacze zatem zaproponowali w wyniku badań zachowanie oficyn, w których odnaleziono fragmenty pochodzące z wcześniejszych epok, i posiadają bardzo cenne i ciekawe detale architektury obronnej. Musiała także zmienić się funkcja obiektu z mieszkalnej na funkcję użyteczności publicznej. Rada Miasta zaproponowała przekazać obiekt na siedzibę Towarzystwa Kulturalnego w Quedlinburgu (Kulturbund).

Elewacje, pomimo przebudowań w ciągu czterech stuleci, zachowały cechy renesansowej zabudowy szachulcowej. W trakcie prac konserwatorskich usunięto niektóre przebudowy pochodzące z XIX wieku. Zachowano w elewacjach ciemne drewno w kolorze bejcowanego dębu, natomiast nowe fragmenty drewniane wymagające wymiany pozostawiono w jasnym naturalnym kolorze drewna dębowego. Przez zastosowanie mocno żółtego miejscowego piasku uzyskano w otynkowanych polach szachulca ciepły kremowy kolor. Od strony oficyny wprowadzono nowoczesną klatkę schodową z większymi oknami, ułatwiającą turystom odwiedzanie lokowanych w obiekcie wystaw, spotkań, konferencji i koncertów przy równoczesnym eksponowaniu odkrytych detali gotyckich. Działania konserwatorskie ukończono w roku 1977. Władze konserwatorskie i władze miejskie wysoko ceniły prace badawcze i pra-

ent times. Further research revealed that two houses were erected next to the wall in the Gothic period, one on the site of the now Renaissance front building, and the other on the site of a rear outbuilding in the form of a tower. This structure is one of the oldest buildings in the city—it dates back to the fifteenth century. The current front building was built during the Renaissance period and is a typical burgher house of that period, with a transverse passage hallway in the middle. Based on an archival survey and excavations of the facades, it was determined that the front building was built in 1569. Polish researchers discovered that the building at Marktstrasse 2 is among the oldest buildings to feature Italian Renaissance arcade motifs. In the nineteenth century, alterations were made to the front tenement—among other things, the window openings were enlarged and the high passage was eliminated. The central outbuilding was built not long after the construction of the front building. The building was in poor technical condition due to its uneven foundation, resulting from the adaptation of earlier buildings of different scale. Also, the poor condition of the roof—the lack of gutters and downpipes—caused water to leach into the clay filling the fields between the timber-framed structure, which contributed to the growth of fungi and decay, among other things. Polish researchers therefore proposed, as a result of the research, to preserve the outbuildings, in which fragments from earlier eras were found and have very valuable and interesting details of defensive architecture. The function of the building also had to change from residential to public use. The City Council proposed to donate the building as the headquarters of the Quedlinburg Cultural Society (Kulturbund).

The facades, despite alterations over four centuries, have retained the features of Renaissance half-timbered buildings. During restoration work, some remodeling dating back to the nineteenth century was removed. The facades retained the dark color of stained oak, while the introduced new wooden fragments requiring replacement were left in the light natural color of oak wood. By using a strong yellow local sand, a warm cream color was achieved in the plastered fields of the walls. A modern staircase with larger windows was introduced on the outbuilding's side, making it easier for tourists to visit the exhibitions, meetings, conferences and concerts located in the building while exposing the exposed Gothic details. Conservation efforts were completed in 1977. The conservation services and municipal authorities highly valued the research and conceptual work of the conservators from the PP PKZ in Toruń, expressing frequent thanks and offering architect Felicjan Polakowski's team three more commissions in Quedlinburg (13 Schmalesstrasse, 68 Steinweg and 7 Kornmarkt), as well as in other cities including Cologne [Kalinowska 1980,p.31]. Many years later, Ulrich Schaaf—architect and restorer, researcher at the University of Toruń—analyzed eighty documents from architectural surveys of historic buildings in this

ce koncepcyjne konserwatorów z PP PKZ w Toruniu, wyrażając częste podziękowania i proponując zespołowi architekta Felicjana Polakowskiego kolejne trzy zlecenia w Quedlinburgu (Schmalesstrasse 13, Steinweg 68 i Kornmarkt 7), a także w innych miastach, m.in. w Kolonii [Kalinowska 1980, s. 31]. Wiele lat później Ulrich Schaaf, architekt i konserwator, pracownik naukowy Uniwersytetu Toruńskiego, analizował 80 dokumentacji z badań architektonicznych zabytkowych budynków w tym niezwykłym miasteczku, pochodzących z okresu od średniowiecza do połowy XVIII wieku¹.

Zabytkowe domy szachulcowe zlokalizowane głównie w części centralnej miasta, obok rynku z zabytkowym ratuszem, są usytuowane głównie wzdłuż następujących ulic: Mühlgraben, Schuhof, Hölle, Breitestrass i Schmalstrasse. Obecnie rewaloryzacja budynku, uwarunkowana oczywiście jego skalą, trwa około czterech lat. Profesjonalny zespół robotników może wykonać takie zadanie w ciągu połowy tego czasu. Ze względu na olbrzymie prace remontowe w Quedlinburgu rozpoczęto tam roczne kursy dla rzemieślników; zapraszano do nich młodych ludzi w wieku od 17 do 27 lat. Wszystkie szkolenia są stale dostępne [<https://www.medievalist>]. Co roku zwiększa się liczba odnowionych domów i kamieniczek. Ostatnie badania wykazały, że średniowieczna struktura działek nie uległa przeobrażeniom pod względem pierzei od strony ulic i placów oraz otwartych przestrzeni. Badania budowlane, prace archeologiczne, publikacje i prace renowacyjne wykazały, że na całym terenie Staro- i Nowego Miasta znajduje się więcej elementów konstrukcyjnych z okresu średniowiecza, niż szacowano kilka lat temu [Herwarth, Holz 2014, s. 38].

Obecna rewaloryzacja miasta, dzięki współczesnej adaptacji budynków do nowych funkcji, wprowadziła w centrum bardzo wygodne nowe hotele usytuowane w historycznej części (głównie w zaadaptowanych na ten cel zabytkowych obiektach), które mogą przyciągać turystów. Rodzina Doreen Severin-Heiroth, właścicielki hotelu „Zum Bär”, odnowiła cały dom. Zajął to 5 lat. W pracach restauracyjnych obiektów szachulcowych zwraca się szczególną uwagę na zachowanie indywidualnych form elewacji zewnętrznych. Wymagane ocieplenia ścian zewnętrznych wprowadzane powinny być od strony wewnętrznej. Natomiast najwięcej problemów przysparzają we wnętrzach funkcje pensjonatowe i hotelowe. Należy w nich wprowadzać drobne podziały pomieszczeń. W zabytkowych budynkach często stosowana jest technologia suchych płyt gipsowo-kartonowych na konstrukcjach metalowych. Owa sucha technologia jest metodą odwracalną, daje możliwość zmian adaptacyjnych. Zaletą jest nie tylko lekkość materiałów, które nie obciążają struktur konstrukcyjnych, lecz także szybkość i czystość prac realizacyjnych. Stosowanie systemu tradycyjnego może powodować trwale uszkodzenia i deformacje zabytkowych elementów obiektów [Lewicka 2009, s. 55–68]. Duże trudności we wszystkich remontowanych budynkach sprawiały także prace instalacyjne, które były koniecz-

unusual town, dating from the Middle Ages to the mid-eighteenth century.¹

The historic half-timbered houses are located mainly in the central part of the town, next to the market square with the historic town hall, and are mainly situated along the following streets: Mühlgraben, Schuhof, Hölle, Breitestrass and Schmalstrasse. Currently, the revalorization of a building, determined, of course, by its scale, takes about four years. A professional team of workers can complete such a task in half that time. Due to the immense renovation work in Quedlinburg, annual courses for craftsmen have been started there, inviting young people between the ages of 17 and 27. All training courses are constantly available [<https://www.medievalist.net/2010/04/protecting-timber-framed-building-collegiate-church-castle-and-the-old-town-of-qedlinburg>]. The number of restored houses and townhouses is increasing every year. Recent studies have shown that the medieval structure of the plots has not been transformed in terms of frontages on the side of streets and squares and open spaces. Construction surveys, archaeological work, publications and restoration work have shown that there are more structural elements from the Middle Ages throughout the Old and New Towns than was estimated a few years ago [Herwarth, Holz 2014, p. 38].

The current revalorization of the town, thanks to the modern adaptive reuse of buildings, has introduced very comfortable new hotels located in the historic part of the center (mainly in historic buildings adapted for this purpose), which can attract tourists. The family of Doreen Severin-Heiroth, owners of the Zum Bär Hotel, renovated the entire house. This took five years. In restoration work on half-timbered buildings, special attention is paid to preserving the individual forms of the exterior facades. The required insulation of the exterior walls should be applied from the inside. On the other hand, the most problems are caused in the interiors by guesthouse and hotel functions. It is necessary to introduce fine room divisions in them. In historic buildings, drywall technology is often used on metal structures. This dry technology is a reversible method, it gives the possibility of adaptive changes. The advantage is not only the lightness of the materials, which will not burden the structural structures, but also the speed and cleanliness of the implementation work. The use of the traditional system can cause permanent damage and deformation of historic elements of buildings [Lewicka 2009, p. 55–68]. The installation work that needed to be carried out in all the renovated buildings also caused great difficulties. All ongoing activities are constantly monitored and supported by the authorities managing the maintenance work in Quedlinburg.

Conclusions

During the Second World War, the historic centers of many German cities were destroyed by Allied bombing. After the war, they were saved in the short

ne do przeprowadzenia. Wszystkie bieżące działania są stale monitorowane i wspierane przez władze zarządzające pracami konserwatorskimi w Quedlinburgu.

Podsumowanie

Podczas II wojny światowej historyczne centra wielu miast niemieckich zostały zniszczone przez bombardowania aliantów. Po wojnie w krótkim czasie były one ratowane uzupełnieniami zabudowy w myśl obowiązującej wówczas zasady wprowadzania zabudowy modernistycznej w skali dostosowanej do obiektów zachowanych, absolutnie nie stosując rekonstrukcji. Uzupełnienia wyraźnie miały charakter form schematycznych, uproszczonych, pozbawionych detali i zdobień. Po kilkudziesięciu latach od tych działań obserwujemy w miastach niemieckich przemiany, które zaskoczyły większość europejskich architektów i konserwatorów. W wielu niemieckich miastach historycznych usuwana jest z obszarów centralnych zabudowa o uproszczonych formach, która pojawiła się po zniszczeniach wojennych i zastąpiła dawną tkankę miejską. W te miejsca wprowadzane są rekonstrukcje istniejących przed wojną obiektów, często zabytkowych, które mieszkańcy zapamiętali i kojarzyli ze swoimi miastami. Owe działania nie są jednostkowe, czasami dotyczą rekonstrukcji pojedynczych budowli, innym razem obejmują większe zespoły. Istotne jest także to, że koszty takich przemian ponoszą w dużej mierze sami mieszkańcy. Od kilku lat wśród środowisk profesjonalnych toczą się dyskusje i spory nad zasadnością takich działań. W Hildesheim [<http://gdanskstrefa.com>] od roku 1983 rozpoczęła się odbudowa do stanu sprzed zniszczeń wojennych zachodniej części rynku, m.in. potężnego Domu Cechu Rzeźników i Domu Cechu Piekarzy, które zostały ukończone w 1989. W ciągu dalszych prac rekonstrukcyjnych w roku 2010 został odbudowany dom Der umgestülpe Zuckerhut. Także w Moguncji w latach 2003–2008 zostały odtworzone pierzeje wschodnia i północna rynku, których elewacje są rekonstrukcją odtworzoną według budynków istniejących tam przed 1945 [Elser 2009, s. 11; Węclawowicz-Gyurkovich 2018, s. 23–32]. Działania takie obserwujemy również w Poczdamie i na dużą skalę we Frankfurcie nad Menem [Crone 2017, s. 30–37; Kadłuczka 2018, s. 207–212]. Stare Miasto we Frankfurcie, podobnie jak w Warszawie, było niemal doszczętnie zniszczone działaniami II wojny światowej. W roku 1974 zbudowano kompleks dużych budynków Technicznego Ratusza o brutalistycznej stylistyce. Jego realizacja spowodowała wyburzenie 5 kamieniczek. Teraz ratusz przeniesiono do odtworzonych historycznych budynków. W ostatni weekend września 2018 uroczystość świętowano tam otwarcie zrekonstruowanego fragmentu miasta. Projekt realizowany był przeszło dekadę, a z 35 nowych budynków aż 20 jest rekonstrukcją domów stojących w obszarze śródmiejskim przed ponad 70 laty [Bartmann 2021]. Mieszkańcy są zachwyceni tymi zmianami i liczą na turystów, którzy będą znowu odwiedzać ich miasta. Europejczycy są niejako genetycznie przywiązani do historii i tradycji.

term by building extensions in accordance with the then prevailing principle of introducing Modernist buildings on a scale adapted to the buildings that had been preserved, absolutely not using reconstruction. The additions clearly had the character of schematic, simplified forms, devoid of details and ornamentation. Decades after these measures, we are seeing transformations in German towns that have surprised most European architects and conservators. In many German historical towns, buildings with simplified forms, which appeared after the destruction of war and which replaced the old urban fabric, are being removed from central areas. Reconstructions of pre-war existing buildings, often historic buildings that residents remembered and associated with their towns, are being introduced in these places. These activities are not singular, sometimes they involve the reconstruction of single buildings, while at other times they include larger complexes. It is also important that the costs of such transformations are largely borne by the residents themselves. For several years there have been discussions and disputes among professional circles over the legitimacy of such measures. In Hildesheim [<http://gdanskstrefa.com/wybudowane-zniszczone-zrekonstruowane-hildesheim/>], reconstruction to the pre-war condition of the western part of the market began in 1983, including the massive Butchers' Guild House and the Bakers' Guild House, which were completed in 1989. In the course of further reconstruction work, the Der umgestülpe Zuckerhut house was rebuilt in 2010. Also in Mainz, among others, the eastern and northern frontages of the market square were reconstructed in 2003–2008, the facades of which are reconstructions recreated according to the buildings that existed there before 1945 [Elser 2009, p. 11; Węclawowicz-Gyurkovich 2018, p. 23–32]. Such activities are also observed in Potsdam and on a large scale in Frankfurt am Main [Crone 2017, p. 30–37; Kadłuczka 2018, p. 207–212]. The Old Town in Frankfurt, as in Warsaw, was almost completely destroyed during the Second World War. In 1974, a complex of large buildings of the Technical City Hall was built in a Brutalist style. Its implementation resulted in the demolition of five townhouses. Now the city hall has been moved to the reconstructed historic buildings. On the last weekend of September 2018, the grand opening of the reconstructed part of the city was celebrated there. The project has been more than a decade in the making, and of the 35 new buildings, as many as 20 are reconstructions of houses that stood in the downtown area more than seventy years ago [Bartmann n.d.]. Residents are delighted with the changes and are counting on tourists to visit their towns again. Europeans are somehow genetically attached to history and tradition. Therefore, it is important to appreciate Quedlinburg and other towns that are full of historical monuments and were lucky not to be destroyed by warfare, where we can interact—today and in the future—with authentic public

Należy zatem doceniać Quedlinburg i inne miasta pełne zabytków, które miały szczęście i nie zostały zniszczone działaniami wojennymi, gdzie możemy dzisiaj i w przyszłości obcować z autentycznymi obiektami użyteczności publicznej i domami mieszkalnymi sprzed kilku stuleci. Największą wartością Quedlinburga jest autentyczność zachowanej historycznej tkanki miejskiej: ponad 1300 szachulcowych domów oraz zamek i wiele średniowiecznych kościołów. Miasto od lat proponuje przyjeżdżającym kilka muzeów. Do najważniejszych należy Muzeum Zamkowe, a także otwarte w roku 1899 muzeum poświęcone jednemu z twórców klasycznej literatury niemieckiej Friedrichowi Gottliebowi Klopstockowi. Ulokowane jest ono w wpisanim do rejestru zabytków domu pochodzącym z 1560, w którym w 1724 urodził się pisarz. Budynek w stylu szachulcowym bogaty jest w detale: słoneczne wachlarze, podwójne gardziele statków i plecione taśmy.

W roku 1986 w Quedlinburgu została otwarta galeria twórczości Lyonela Feiningera [<https://www.pl.topworldtraveling>], ekspresjonisty i artysty malarza, który był wykładowcą w założonej w Weimarze w 1919 słynnej architektonicznej szkole Bauhaus. Galeria posiada również dzieła takich współczesnych mu artystów, jak Paul Klee, Wasilij Kandinsky, Emil Nolde, Louis Corinth. Od 2014 r. muzeum jest częścią Fundacji Kultury Saksonii-Anhalt. Zbiory muzealne wpisane zostały do lokalnego rejestru zabytków jako zabytek kultury ruchomej. Na uwagę zasługuje także Muzeum Szachulcowe, które mieści się w budynku z 1310. Pokazane są tam modele ukazujące rozwój i różnorodność sztuki szachulcowej od XIV do XIX wieku oraz przedstawiono zabiegi restauracyjne i renowacyjne w Quedlinburgu.

Do połowy drugiej dekady XXI wieku zostało w Quedlinburgu odnowionych 70% zabytkowych budynków. Kilka dużych obiektów nadal oczekuje na program i inwestorów. Plan Ochrony Zabytków stanowi wytyczną i niezbędny instrument do gromadzenia dokumentacji, analizy obiektów zabytkowych oraz prac konserwatorskich w mieście wpisanym na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Prowadzone prace konserwatorskie zachowują oprócz zamku i zabytkowych obiektów sakralnych strukturę urbanistyczną miasta, szachulcowe budynki mieszkalne, często z autentycznymi rzutami, miejskie fortyfikacje oraz strefę buforową wzdłuż murów, a także panoramę miasta powiązaną z krajobrazem otwartym. Nowe budynki, które pojawią się w celu uzupełnienia bardzo nielicznych braków w tkance miejskiej, według Planu Ochrony Zabytków z roku 2014 „będą miały współczesną i wyrazistą architekturę, szanującą historyczne otoczenie” [Herwarth, Holz 2014, s. 46]. Sklepy, hotele, zakłady gastronomiczne i odnowione obiekty umożliwiają miastu lepsze wykorzystanie ruchu turystycznego, tak istotnego dla rozwoju.

facilities and residential houses from several centuries ago. Quedlinburg's greatest value is the authenticity of its preserved historic urban fabric: more than 1,300 half-timbered houses, as well as a castle and a number of medieval churches. The town has offered visitors several museums over the years, the most important of which include the Castle Museum, as well as a museum dedicated to one of the founders of classical German literature, Friedrich Gottlieb Klopstock, which has been open since 1899. It is located in a listed house, dating back to 1560, in which the writer was born in 1724. The half-timbered building is rich in detailing—sun fans, double throats of ships and braided strips.

In 1986, the Gallery of the Works of Lyonel Feininger [<https://www.pl.topworldtraveling.com/articles/travel-guides/15-best-things-to-do-in-quedlinburg-germany.html>], an expressionist and painter who was a lecturer at the famous Bauhaus architectural school founded in Weimar in 1919, opened in Quedlinburg. The gallery also has works by contemporaneous artists such as: Paul Klee, Vasily Kandinsky, Emil Nolde and Louis Corinth. Since 2014, the museum has been part of the Cultural Foundation of Saxony-Anhalt. The museum's collections are listed in the local register of monuments as a monument of movable culture. Also noteworthy is the Cabinet Museum, which is housed in a building dating back to 1310. Models are displayed there, showing the development and diversity of half-timbered art from the fourteenth to nineteenth centuries, and restoration and renovation efforts in Quedlinburg are presented.

By the middle of the second decade of the twenty-first century, 70% of the historic buildings in Quedlinburg had been renovated. Several large buildings are still awaiting a program and investors. The Historic Preservation Plan provides a guideline and an indispensable instrument for the collection of documentation, analysis of historic buildings and conservation work in the city, a UNESCO World Cultural Heritage List. The conservation work being carried out preserves, in addition to the castle and historical religious buildings, the urban structure of the city, the half-timbered residential buildings, often with authentic floor plans, the town fortifications and the buffer zone along the walls, as well as the town's skyline linked to the open landscape. The new buildings that will appear to fill in the very few gaps in the urban fabric according to the 2014 Historic Preservation Plan “will have a contemporary and expressive architecture that respects the historic surroundings.” [Herwarth, Holz 2014, p. 46] Shops, hotels, catering establishments and renovated facilities allow the town to better capitalize on the tourist traffic that is so vital to its development.

Bibliografia/ References

Opracowania / Secondary sources

- Braun Georg, Hogenberg Franz, *Cities of the World. Complete Edition of the Colour Plates of 1572–1617*, Köln 1980.
- Crone Benedikt, *Dom-Römer-Areal in Frankfurt am Main*, „Bauwelt” 2017, nr 16.
- Elser Oliver, *Mainzer Markthäuser*, „Bauwelt” 2009, nr 23.
- Enderman Maarten W., *Structural timber in 15th- and 16th-century town houses in 's-Hertogenbosch. Recent research on supporting structures*, [w:] Pascale Fraiture (red.), *Between Carpentry and Joinery: Wood Finishing Work in European Medieval and Modern Architecture*, Turnhout 2017.
- Jurek Tomasz, *O czasie i okolicznościach chrztu Mieszka*, „Roczniki Historyczne” 2015, nr 81.
- Kadłuczka Andrzej, *Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki – doktryny, teoria, praktyka*, Kraków 2018.
- Kalinowska Krystyna, *Wspomnienie pośmiertne, Architekt Felician Polakowski 1933–1980*, „Ochrona Zabytków” 1980, nr 33 (4).
- Kalinowska Krystyna, Polakowski Felician, Sławiński Ireneusz, *Prace konserwatorskie w budynku przy Marktstrasse 2 w Quedlinburgu (NRD)*, „Ochrona Zabytków” 1981, nr 1–2 (132–133).
- Krupa Michał, *Dziedzictwo kulturowe małych miast środkowo-zachodnich Niemiec- na wybranych przykładach*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2017, nr 52.
- Lewicka Maria, *Nieinwazyjna metoda modernizacji i aranżacji wnętrz w budowlach zabytkowych*, [w:] Bogusław Szmygin (red.), *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Warszawa–Lublin 2009.
- Matusik Agnieszka, Racoń-Leja Kinga, Gyurkovich Mateusz, Dudzic-Gyurkovich Karolina, *Hydrourban spatial development model for a resident inner-city. The example of Gdańsk*, „Architecture, City and Environment: ACE” 2020, vol. 15, nr 43.
- Mehl Manfred, *Die Münzen des Stiftes Quedlinburg*, Hamburg 2006.
- Nowak Andrzej, *Dzieje Polski, Skąd nasz ród*, t. 1, Kraków 2014.
- Olbryś Mirosław, *Działalność zagraniczna PPPKZ: prace konserwatorskie, misje badawczo-konserwatorskie oraz współpraca międzynarodowa*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2012, nr 31.

Rewitalizacja miast w Niemczech, red. Marek Bryx, Aleksandra Jadach-Sepiolo, Kraków 2009.

Schauer Hans-H., *Quedlinburg Fachwerkstadt Weltkulturerbe*, Berlin 1999.

Węclawowicz-Gyurkovich Ewa, *Powroty do przeszłości w centrach miast europejskich*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 56.

Akty prawne/ Legal Acts

Herwarth v. Bittenfeld Carl, Holz Brigitte, *World Heritage Management Plan UNESCO World Heritage Quedlinburg*, Quedlinburg 2014.

Źródła elektroniczne/ Electronic sources

- Bartmann Christoph, *O co chodzi z... nową starówką we Frankfurcie nad Menem? Nowe Stare Miasto*, <https://www.goethe.de/ins/pl/pl/kul/mag/21319846.html> (dostęp: 6 XI 2021).
- http://encyklopedia.biolog.pl/index.php?haslo=Zabudowa_szachulcowa_w_Quedlinburgu (dostęp: 15 IX 2021).
- http://encyklopedia.naukowy.pl/zabudowa_szachulcowa_w_Quedlinburgu (dostęp: 15 IX 2021).
- <http://gdanskstrefa.com/wybudowane-zniszczone-zrekonstruowane-hildesheim/> (dostęp: 15 IX 2021).
- <http://szpachelka.pl/mur-pruski-a-szachulec.html> (dostęp: 15 IX 2021).
- <http://tropter.com>niemcy>zamek-w-kwedlinburgu> (dostęp: 22 IX 2021).
- <http://zielonametamorfoza.blogspot.com>2015/11/kwiatek-do-korzucha-czyli-prawdy-i-mity.html> (dostęp: 15 IX 2021).
- <https://dw.com/en/quedlinburg-rich-in-history-and-full-of-livery-charm/a-4896298> (dostęp: 12 VII 2022).
- <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/Quedlinburg.html> (dostęp: 25 IX 2021).
- <https://www.medievalist.net/2010/04/protecting-timber-framed-building-collegiate-church-castle-and-the-old-town-of-quedlinburg> (dostęp: 12 VI 2022).
- <https://www.pl.topworldtraveling.com/articles/travel-guides/15-best-things-to-do-in-quedlinburg-germany.html> (dostęp: 15 IX 2021).
- mgprojekt.com.pl/blog/mur-pruski/ (dostęp: 15 IX 2021).

¹ W latach 2011–2012 Ulrich Schaaf odbył roczny staż naukowy w Niemieckim Centrum Architektury Szkieletowej w Quedlinburgu i opracował katalog 12 obiektów. Projekt badawczy zakończył syntezą rozwoju architektury szkiele-

towej miast – realizacją projektu badawczego „Bauen und Wohnen in Quedlinburg anhand ausgewählter Beispiele des 14. bis 18. Jahrhunderts” Deutsches Fachwerkzentrum Quedlinburg (od 2010).

Streszczenie

Niewielkie miasteczka niemieckie z zabudową szachulcową konkurują z sobą, prześcigając się w pomysłach, jak przyciągać turystów i ewentualnych przyszłych mieszkańców. Różnorodność warunków, wynikających z usytuowania, ukształtowania terenu, odrębności kulturowej, a przede wszystkim istnienia zachowanych obiektów historycznych na terenie poszczególnych regionów, sprawia, że każde z nich tworzy niepowtarzalną atmosferę i odmienną tożsamość. Niemcy i inne kraje europejskie od wieków dostrzegają te wartości, a od inwestorów i władz miast zależy, czy planowane nowe realizacje i pomysły okażą się sukcesem i będą sprzyjać rozwojowi gospodarczemu i promocji regionu lub konkretnych miejscowości. Przedstawione w artykule badania prezentują niemieckie miasto Quedlinburg, które posiada autentyczną, nawarstwiającą się przez wieki zabudowę szachulcową i w roku 1994 zostało wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO.

Abstract

Small German towns with half-timbered buildings compete with each other, outdoing each other in ideas on how to attract tourists and possible future residents. The variety of conditions, resulting from the location, terrain, cultural distinctiveness and, above all, the existence of preserved historical buildings in each region, means that each town creates a unique atmosphere and a distinct identity. Germany and other European countries have recognized these values for centuries, and it is up to developers and municipal authorities to ensure that planned new developments and ideas are successful and promote economic development and promotion of the region or specific localities. The author's research presented in the paper showcases the German town of Quedlinburg, which has authentic half-timbered buildings that have been built up over the centuries and was designated a UNESCO World Heritage Site in 1994.